

Ulazak u projekt Amele Frankl *Crno staklo na putu* vodi cestom na zapadnoj obali Afrike, u Mauritaniji, putem između nenaseljene luke Tanit i glavne državne ceste koja spaja dva najveća mauritanijska grada, Nouakchott i Nouadhibou....*i da sada na trenutak zatvorim oči, osjetila bih pustinjsku toplinu i svježi morski zrak s Atlantika. Kakav osjećaj?!*, piše autorica u tekstu koji prati fotografiju navedene lokacije, izložene 2019. u Francuskom paviljonu Zagrebu, uvodeći nas udijalogsavimosobno, osjetilno i taktilno, dok na fotografiji gledamo asfaltiranu cestu koja, djelomično prekrivena vjetrom nanesenim pijeskom, nestaje prema horizontu, a čiji rub i trasu naziremo pod pijeskom samozahvaljujućinizu svjetiljki ulične rasvjete, u pustinji. Kolovoz je 2019. godine i tu započinje priča Amele Frankl i njezinog povremenog života u Africi, zbog kojega će Mauritanija postati jedna „naša“ točka u suvremenoj umjetnosti u Hrvatskoj, i koja će nas (na)učiti što ranije nismo znali, dati nam nove poglede i potku za dijaloge koje ranije nismo vodili. Hrvatska suvremena umjetnička produkcije uglavnom nije često usmjerena prema međunarodnim, a pogotovo ne izvanregionalnim i izvaneuropskim temama. Današnju Hrvatsku s Afrikom malo što povezuje osim izbljedjelihuspomena na Pokret nesvrstanih, one generacije koja ga još pamti. O radovima Amele Frankl često se govori kako se zasnivaju se na njezinom vlastitom životu. I tome tako i jest, no nije li tako u slučaju većine umjetnika? Pa što onda stvara taj naglašeni doživljaj osobnog koji se tako često i s razlogom ističe? *Kako* će nam niz izložbi iz koje izrastajune samo iz projekta *Crno staklo na putu* pokazati, to je učenje. U ovom slučaju to je učenje o drugome, kojim učimo i o sebi samima, želimo li učiti, naravno. Drugi element koji nam daje taj dojam je govor o temama koje nisu, uvjetno rečeno standardne, u našem kulturnom krajoliku. Tematski, radovi se odnose na široki spektar lokalnih afričkih specifičnosti, od ekonomskih, kulturoloških, ekoloških, ili tradicijskih do sasvim osobnih opažanja i doživljaja. Navedene teme nisu programatski razdvojene već se isprepliću kroz autoričin pogled i prizmu emancipacije, dekolonizacije ili eksploatacije. Međutim, iako jecijeli projekt razvijen oko Mauritanije, umjetnica zapravo gledatelju nudi sebe, svoje osjećaje i doživljaje, komentare, primjedbe ili kritiku, raznovrsne fasete autoportreta koje nam donosi tekstom, pokretnim i nepokretnim slikama i zvukom. Danas, četiri godine nakon inicijalnog impulsa zatvaranja očiju i prepuštanja osjećaju, projekt je zaokružen u višekomponentnu cjelinu koja medijski i žanrovski gledano, uključuju tekstove, fotografije, plakate, dnevničke zapise, dokumentarne i inscenirane fotografske i video snimke, performanse za kameru i prostorne instalacije. Nekoliko komponentiove izložbe bile su već pojedinačno izložene, a sada po prvi puta vidimo objedinjene sve segmente projekta.

Mora biti začuđujuće kada se u novoj sredini, ma koliko u njoj bio siguran, suočiš sa činjenicom da znanja i vještine koje posjeduješ, navike koje provodiš i način života koji prakticiraš, svakodnevno ili profesionalno, tamo ne znače gotovo ništa, da su one samo temelj koji ti možda, i samo možda, omogućavaju da od nekuda kreneš u pokušaje razumijevanja nove i drugačije sredine. Takvo iskustvo stvara svojevrsni kulturološki stres, i zahtijeva spoznajnu prilagodbu. Možda prvi korak u razumijevanje svoje nove situacije vidimo 2021. godine kada nastaje, tj. prvi se puta javnosti izlaže rad *Dnevnik s ruba*

pustinje (2019. – 21.), izložen u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt, u pandemijskom i poslijepotresnom periodu u kojem i gledatelji izložbu dočekuju u stanju svojevrsnog kulturološkog stresa. *Dnevnik s ruba pustinje* skupina je od 150 fotografskih bilješki na koje Frankl intervenira rukopisnim opaskama o putovanjima od Zagreba preko Francuske koja joj je također dom, do Mauritanije. Taj korpus rukopisno-fotografskih zapisa koja je izložena bez linearne logike, bez narativnog slijeda ili kronološkog reda gledatelju ukazuje na emotivni doživljaj miješanja kultura, povijesti i običaja, te na autoričinu spremnost da dekomponira svoja stečena znanja i otvori se prema stranom i novom. Pristup *Dnevniku* u radu Amele Frankl zapravo otvara jedan novi početak, nove teme, nove metode njezinog likovnog pristupa, a u toj slutnji novoga, nastaju i nova pitanja. Amela Frankl nas vodi na lokacije koje stjecajem okolnosti pohodi u vlastitom životu i koje su većini od nas ne samo izvan vidokruga, već i izvan dohvata kretanja. U svojoj namjerno neorganiziranosti *Dnevnik s ruba pustinje* gledatelju ne nudi naraciju koju bi možda očekivao, već nudi zaplet. Nudi fragmente misli i osjećaja, fragmente razmišljanja i segmente asocijacija na izabrane točke u društvenim odnosima koje mislimo da prepoznamo. Osim toga, u tome se radu naziru elementi koji će kasnije sačiniti poveznice svih elemenata i atmosferu cijelog projekta. Tekstualno postaje sve snažnija komponenta rada, boravci u Africi nikada ne znače odlazak iz Zagreba ili Francuske, štoviše, svaki odlazak ih sve više povezuje, a pomalo začuđujuće ležerno ogoljivanje misli i asocijacija, te samo naoko lakoća komunikacije zapravo nas sve dublje uvlače u umjetničke osobne doživljaje, njezino samosagledavanje i samoizlaganje.

U nizu radova koje smo mogli vidjeti kasnije iste 2021. godine u varaždinskom gradskom muzeju na izložbi PK 22 shvaćamo da i sami tonemo u to područje u kojem naša dosadašnja znanja nisu od velike koristi za razumijevanje situacija koje nam Frankl nudi i da moramo početi učiti kako bismo mogli pratiti razvoj projekta. Naoko kodirani naslov PK 22 zapravo znači *Pointkilometrique*, kilometarska točka ili kilometarski položaj kako se kod nas taj termin koristi, označava lokaciju udaljenu 22 kilometra od glavnog grada Mauritanije Nouakchotta. Ova oznaka iz ne samo francuske građevinske tradicije primjenjivana je i u kolonijama, te se sustav takve signalizacije održao do danas. Oznaka primarno željezničkog transporta, koristi se i u cestovnom prometu. Video rad PK 22 snimak je nekolicine muških likova koje razabiremo, u daljini. Prizor je vizualno vrlo nježan, slika je neoštra i vibrira, sniman je s velike udaljenosti, maksimalnim zumom. Muškarci su na pijesku pod vrućim plavim nebom, oslonjeni na horizontalno napeto uže koje polagano vuku - shvaćamo, teškom mukom povlače - na plaži - iz mora, tešku ribarsku mrežu. 5-minutni video koji se vrti u beskonačnom ponavljanju, odaje dojam sporog i pomalo uzaludnog, sizifovskog napora koji, u nježnim prirodnim tonovima, nalikuje plesnoj koreografiji, a autorica napominje, asociira je na predstave znamenite belgijske plesne skupine *Rosas*. Zvuk uz svojom ambijentalnom repetitivnošću nadograđuje atmosferu videa, koju grade ljepota slike i pokreta. Kao i u prethodna dva rada, vizualni dio rada popraćen je tekstom. Frankl se tekstom služi i u nekim ranijim radovima, ali u ovoj seriji radova tekst zauzima sve obimniju i sve značajniju ulogu. Iz popratnog teksta dobivamo i upute za razumijevanje viđenog:

Zatičem prizor.

Dvanaest mladića na obali.

Ne osjećaju bockanje staklastih zrnaca na koži.

Bez riječi i glasnih naputaka znaju što im je za činit.

Dvanaest na jednu mrežu, takvo je pravilo.

.....

Tek iz neposredne blizine, iščekuje ih mali hrđavi kamion. S ledom i nadnicom.

Za čisti rad.

Primivši na znanje gotovo ropsku radnu, ekonomsku i društvenu situaciju koju skriva ova vizualna ljepota, usred ničega, iako na udaljenosti od tek 22 kilometra od središta glavnog grada, ovi ljudi rade i borave u uvjetima za čiju težinu prvo pomislimo kako nam je strana i udaljena. Nama, generaciji koja je odrastala u jednoj od vodećih država *Pokreta nesvrstanih*, bude se brojne asocijacije. Politička povijest procesa kolonizacije i dekolonizacije, osamostaljenja i emancipacije država Afrike samo je okvir za prepoznavanje detalja, fragmenata od kojih Amela Frankl gradi svoj novi projekt.

Hrvatska, koja je sada samo član promatrač *Pokreta nesvrstanih*, učim dok razmišljam o izložbi, ima s Mauritanijom zajedničku točku koje nismo niti svjesni. Možda baš iz nje intuitivno proizlazi autoričina brza senzibiliziranost na neljudske uvjete rada koje bilježi, kao stranac u Mauritaniji. U Mauritaniji boravi iz sasvim privatnih razloga, ali kao *insider* s više informacija nego što bi se očekivalo od prosječnog posjetitelja, kamo li turista. Upućenana tamošnju društveno-političku situaciju, u svojem novom projektu donosi nam impresije tamošnje stvarnosti provučene kroz vlastita opažanja i likovnu artikulaciju.

Dok je 2013.* godine Mauritanija bila prva, Hrvatska je bila 61. po redu zemlja na svijetu s udjelom ljudi koji žive u suvremenom ropstvu. Tada je procjena *Walk Free Fondacije* koja se bavi praćenjem i mjerenjem modernog ropstva bila da u Hrvatskoj živi 16 000 modernih robova. U izvještaju iz 2018.*, Mauritanija je pala na 6., a Hrvatska se popela na 54. mjesto, s procjenom da, od tada službenog broja stanovnika od 4,236,000, njih 25 000 u Hrvatskoj živi u modernom ropstvu. Globalno, glavni proizvod na kojem radi najveći broj modernih robova, upravo je riba, a industrija ribarstvo. I ne sluteći, Amela Frankl je na 22 kilometru od središta Nouakchotta, na rubu pustinje, dotakla pitanje suvremenog života u Hrvatskoj. Pustinja nam je možda bliža nego što mislimo.

U tim svojim novim radovima autorica pristupa osobno –uči o drugome, i vodi nas u to učenje sa sobom kako bismo malo bolje razumjeli i poznali sami sebe, kao što i ona čini.

Govoreći o tome kako pristupa radu, jednom je napisala kako njezin rad govori

O posljedicama koje ostavljaju povijesna i društvena zbivanja, o pojedincu i zajednici, o

neizgovorenim činjenicama, o naslijeđenom obiteljskom teretu koji obavezuje, o transmisiji.

*Teme su stare, osjetljive, često prešućene, potisnute. Pristupam im osobno: Bez prozivanja i pozivanja na odgovornost, bez nuđenja rješenja. Ne donosim zaključak.****

Ne, umjetnica i nije ta koja treba donijeti zaključak. Zaključak je dogovornost publike, zajednice, javnosti, društva i države, ali ona počinje na pojedincu. Na učenju.

Tri nova video rada koji se sada izlažu po prvi puta, *Kamen u oku*, *Hrđa na riječ* i

Pretposljednji motiv, snimljeni su u pustinji, u sličnom ambijentu i kostimu, uvijek jednakom, u kojem se autorica pojavljuje, ogrnuta bundom, na vjetru čiji zvuk prati sliku, bosonoga i pod bundom polu naga, gledateljima pružaju doista taktilni osjećaj, ali i ne samo to. U

Kamenu u oku, ona pred kamerom tijekom dvadesetak minuta razgrađuje kamenu gomilukoju zatiče u pustinji. Tom razgradnjom ne samo da je poništava, već zatire njezin trag. *Gomilesu* i nama sasvim poznate, puna ih je kamena Hrvatska. *Ovdje*, a nije drugačije ni *tamo*, kamene gomile mogu biti nadgrobni spomenici, što ne znači nužno i grobnice ili mogu biti ostaci fortifikacija, pretpovijesni ritualni prostori, granične oznake ili gomile nastale krčenjem polja od kamena. Razgradnja bilo koje od ovih mogućnosti zadiranje je u prostor, ali kada razgrađuješ nešto što ti je blisko i domaće, to je dijalog sa samim sobom, s egzistencijom i preživljavanjem, posebno kada *tamo*, ništa od tvojih vještima i znanja više ništa ne znače. U videu *Hrđa na riječ* to pogotovo vidimo. Umjetnica sjedi u pustinji i očito govori, ali riječi prekriva zvuk vjetra. Ne bismo znali o čemu je riječ da nas uvodni tekst u videu ne upozna s činjenicom da se radi o komentaru na spomenik žrtvama Holokausta i ustaškog režima na Glavnom kolodvoru u Zagrebu. Tu se povezujemo s ranijom serijom radova Amele Frankl koji se također kroz nekoliko iteracija bavio pitanjima Holokausta i ustaškog režima. I ovdje su iskustva, društvene i obiteljske traume, kao ostala njezina znanja, u Mauritaniji neprimjenjivi, u državi u kojoj je ropstvo ukinuto 1981. godine, čime je Mauritanija postala posljednja zemlja u svijetu koja je usvojila zakon koji zabranjuje ropstvo. No ropstvo je kriminalizirano kaznenim zakonom kojim se robovlasnici ili preprodavači robova kažnjavaju, uveden je pod pritiskom međunarodne zajednice 2007. To nas dovodi do još jednog kratkog video rada, naslovljenog *Pretposljednji motiv*, u kojem, opet na cesti, umjetnica lopatom prekriva tragove automobilskih kotača, naravno u pustinji u kojoj vjetar pijeskom ionako prekrije sve. U sva tri videa bavi se izlišnošću svojih znanja, tradicije i tragova povijesti. Ili možda prihvaćanjem da to što znamo nije sve, da ima još, i da trebamo uložiti napor da i to integriramo u svoje novo, do sada nepostojeće ja.

Seriya od 32 plakata *Kamen na grani* (2022./2023.) bila je predstavljena u zagrebačkoj galeriji Josip Račić. Plakati su crno-bijeli i donose nam lik autorice u pokretu i gestikulaciji stavom okrenute gledatelju. Fotografije su izvučene iz videa i zapravo su *videostillovi*. Na svakome je u podnožju horizontalno položen tekst. Tekstovi su djelomično pisani u metrici i rimi, a donose nam doživljaje i anegdote života u Mauritaniji, i kritičkog odnosa za Zagrebom. Za razliku od redosljedomrazbacanih fotografija s rukopisnim opaskama u *Dnevniku s ruba pustinje*, iako ni ove fotografije nemaju linearni razvoj, one ipak donose sabrane misli, doživljaje, osjećaje, pa i zaključke ili odluke. Tekstovima se Frankl obraća svakome, ali zapravo vodi dijalog s kustosom izložbe. Tekstovi su duhoviti, cinični, poučni, zabavni, kritički i vrlo različiti, a pisani su kolokvijalno, govorno i osobno. Analizu njihovih književnih komponenti moram prepustiti za književnost nadležnim kolegama, a sigurna sam da bi u tome uživali. Ta serija od 32 zgrade zapravo nam govori sve što sam pokušala u ovom tekstu spomenuti kako bi ukupni korpus radova iz ove serije bio dostupniji gledatelju koji se snjima prvi puta sretne, ali u svojim tekstovima Amela Frankl to naravno čini izvorno i izravno. Iz tekstova možemo naučiti da joj boravak u Africi godi, da joj promjena kulturne sredine s leđa skida dio onog bremena iz kojega radi svoje radove, da se može osloboditi i promijeniti, ali i da je ova migracija privremena, ona nam daje do znanja da je ukorijenjena u svoj izvorni domicil. Daje nam naslutiti kako se u njemu osjeća i kako vidi svoju društvenu okolinu. Koliko god na prvi pogled djelovali neobavezno i anegdotalno, tekstovi se tematski dotiču položaja žena, položaja i eksploatacije Mauritanije, sagledavanja vlastite kulturne sredine i umjetničke prakse. *Kamen na grani* izazov je samoj sebi i pomalo inat svojoj okolini. Kako i sama zaključuje – *kažem ti ovo dok sam još u letu, bit je u meni, ne u afričkom kontinentu.* I

zato od početka insistiram na učenju kroz ovu izložbu, jer učenje donosi nova pitanja i promjene.

Video i serija fotografija za video izvedenog performansa, kao i svi performansi u ovoj seriji izvedeni su isključivo za kameru. *Hadidja i Harmatan*, producirani su 2023., po konačnom povratku i predstavljeni u Atelijerima Žitnjak u Zagrebu, govore, u kontekstu govora o samoj sebi, o još jednom viđenjusebe same iz ženske pozicije. Hadidja je stvarni lik, žena s obale rijeke Senegal koja se bavi proizvodnjom nadaleko poznatih afričkih tkanina i izradom njihovih uzoraka. Harmatan je pustinjaški vjetar. Frankl na obali Save u Zagrebu re-kreira i simulira borbu s vjetrom obmotana ili u pokušaju, možda uzaludanom i možda neuspješnom, omotavanja same sebe tkaninom, u čemu vidno uživa.....*i da sada na trenutak zatvorim oči, osjetila bih pustinjašku toplinu i svježi morski zrak s Atlantika. Kakav osjećaj?!*

I posljednji rad, izlazni put iz ovog projekta predstavljen je u Lex art galeriji u Zagrebu, te nas vraća na put, na cestu, na asfalt, na sitne granule bitumesnog papira što nas podsjećaju na topli pijesak pod stopalima ribara. *Nešto kao blackout*, (2023.) je zidna, dvodimenzionalna instalacije izvedena je na hidroizolacijskoj, bitumenskoj traci, ter papiru, na kojem je grafitom ispisan tekst. Ta je instalacija završni dio ovogvišekomponentnog projekta *Crno staklo na putu*. Svaki dosadašnji segment projekta gledatelja je navodio da brzopotezno *googlasav* sadržaj koji ne prepoznaje od prve, a to je gotovo sav izloženi sadržaj. *Nešto kao blackout* je zapravo završni čin autoričine afričke sage, njegova izlazna cesta. Upotreba bitumenske trake povezana je s asocijacijom na ceste kroz pustinju, *goudrons*, riječ koja se u Mauritaniji koristi za asfaltirane puteve, koja očito dolazi iz francuskog jezika, ali koja zapravo ima arapsko porijeklo, nastala je od riječi *قَطْرَان*, *qaṭrān*, katran, asfalt, bitumen. Asfaltirane ceste kroz pustinjaški pijesak i njegovo, ponekad olujno gibanje, nestaju i ponovo nastaju, kako vjetar puše i na njih nanosi ili s njih odnosi pijesak. Na crnoj bitumenskoj traci tekstovi ispisani grafitom jedva su vidljivi, ali ih po prvim slovima *https://* lako prepoznamo. Radi se o URL adresama koje nas upućuju na određeni sadržaj, ali kako je rad sasvim analogan, nemamo priliku samo kliknuti na naslov da nas do tog sadržaja i odvede, pa nam on ostaje enigma. A radi se zapravo o svojoj sili video materijala koji predstavljaju mauritanijske neuralgične točke. Instalacija je opremljena tekstom koji i gledatelja izvlači iz pustinjaške oluje i vraća na crno staklo, europske katrane koji, kako piše, *uporno i u kontinuitetu nešto donose i odnose*.

I tako nas umjetnica ostavlja s uputama, materijalom za proučavanje, za dalje učenje, kako bismo i sami sebe pitali i mijenjali se kao što je učinila i ona sama, u svojoj Africi.

* <https://www.iutarnji.hr/vijesti/hrvatska/sokantni-podaci-otkrivaju-u-hrvatskoj-zivi-petnaest-tisuca-robova-900571>

** https://downloads.globalslaveryindex.org/ephemeral/GSI-2018_FNL_190828_CO_DIGITAL_P-1636134603.pdf

*** Amela Frankl, I to će proći, Institut za suvremenu umjetnost, 2018.